

Інститут археології Національної академії наук України
Національний заповідник “Софія Київська”

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ В УКРАЇНІ 2002-2003 рр.

Появі у світ цього видання сприяла фінансова підтримка
Старокиївської експедиції ІА НАН України,
Чернігівської інспекції з охорони пам'яток.
Особлива вдячність міжнародному фонду “Україна 3000”
(фонд Віктора Ющенка)

КИЇВ 2004
Ш Л Я Я

УДК 902(477)
ББК 63.4(4 Укр.)
А 87

Редакційна колегія: член-кореспондент НАН України С.Д. Крижицький
член-кореспондент НАН України О.П. Моця
д.і.н. Д.Н. Козак
д.і.н. Г.Ю. Івакін
д.і.н. О.В. Сухобоков
д.і.н. Р.В. Терпиловський
д.і.н. Н.О. Гаврилюк, головний редактор

Укладач: д.і.н. Н.О. Гаврилюк

Рецензенти: д.і.н. В.В. Отрощенко, д.і.н. О.В. Симоненко

Друкується за постановою Вченої ради ІА НАН України № 5 від 15.04.2004 р.

А 87 **Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр.:** Збірка наукових праць /
За ред. Н.О. Гаврилюк. – Вип. 6. – Київ: ІА НАН України; Шлях, 2004. –
412 с.

ISBN 966-650-136-5

У 139 публікаціях (25 відносяться до польового сезону 2002 р.; 110 – до 2003 р.;
4 – до питань методики польової археології) з багатьма ілюстраціями 226 авторами
представлені результати розкопок та розвідок всіх археологічних культур України.
Вводяться до наукового обігу матеріали з Наукового фонду ІА НАНУ.

Для археологів, істориків, антропологів.

ББК 63.4 (4 Укр.)

А 87 **Археологические открытия в Украине 2002-2003 гг.:** Сборник научных
трудов / Под ред. Н.А. Гаврилюк. – Вип. 6. – Киев: ИА НАН Украины;
Шлях, 2004. – 412 с.

ISBN 966-650-136-5

В 139 публикациях (25 относятся к полевому сезону 2002 г.; 110 – к 2003 г.; 4 –
к вопросам методики полевой археологии) с многочисленными иллюстрациями 226
авторами представлены результаты раскопок и разведок всех археологических культур
Украины. Вводятся в научный оборот материалы из Научного фонда ИА НАНУ.

Для археологов, историков, антропологов.

ББК 63.4 (4 Укр.)

Archaeological Researches in Ukraine 2002-2003: Collection of scientific
works / Editor N.A. Gavriluik. – Issue 6. – Kiev: IA NAS Ukraine; Shliakh,
2004. – 412 p.

ISBN 966-650-136-5

In 139 publications (25 of them concern the field season of 2002; 110 publications
concern the seasons of 2003; 4 concern the questions of a technique of field archaeology)
with numerous illustrations are submitted results of excavations and reconnaissances of all
spectrum of archaeologic cultures all over Ukraine. Materials from Scientific fund IA
NASU are also put into scientific circulation.

For archaeologists, historians, anthropologists.

© Інститут археології НАН України, 2004

© Автори статей, 2004

© Н.О. Гаврилюк (укладання), 2004

© Шлях, 2004

ISBN 966-650-136-5

Шидловський П.С., Пічкур Є.В., Черновол Д.К.

Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка

Археологічні дослідження поблизу с. Аполянка на Уманщині

Шидловський П.С., Пічкур Є.В., Черновол Д.Л. Археологические исследования вблизи с. Аполянка на Уманщине. Представлены результаты разведки на поздне трипольском поселении-гиганте Аполянка (Уманский р-н Черкасской области). Был собран интересный подъёмный материал, в частности кремневый. Он делится на 2 группы: первая группа представлена изделиями палеолитического облика, вторая относится к трипольскому времени. Обе группы артефактов изготовлены из местного кремня, выходы которого зафиксированы непосредственно около поселения.

Shidlovskiy P.S., Pichkur E.V. Chernovol D. Archaeological reseaches near village Apolyanka of Uman' region. The article represents new materials from Late Tripillya giant settlement Apolyanka (Uman' region). Flint materials from the territory of settlement divides into 2 groups: first one — Upper Paleolithic, the second one — attributed to Late Tripillya time. Both groups of artefacts were made of local flint.

В серпні 2003 року авторами була проведена розвідка на трипільському поселенні-гіганті Аполянка (Уманський р-н Черкаської області). Поселення розташоване на лівому березі р. Ревухи навпроти села (рис. 1). Займає великий мис, який спускається язикоподібним виступом в долину Ревухи. З півночі мис обмежений глибоким яром, на одній з ділянок якого — вапняковий кар'єр. За яром, на підвищенні — широколистяний ліс (Цимбальський). Зі сходу мис переходить в плато. В північній та південній частинах мису проходять польові дороги. Ближче до річки мис перетинає ґрунтова дорога зі стовпами лінії електропередач. На площі поселення знаходиться два, середньої висоти, кургани. Площа поселення складає $\approx 90-100$ га.

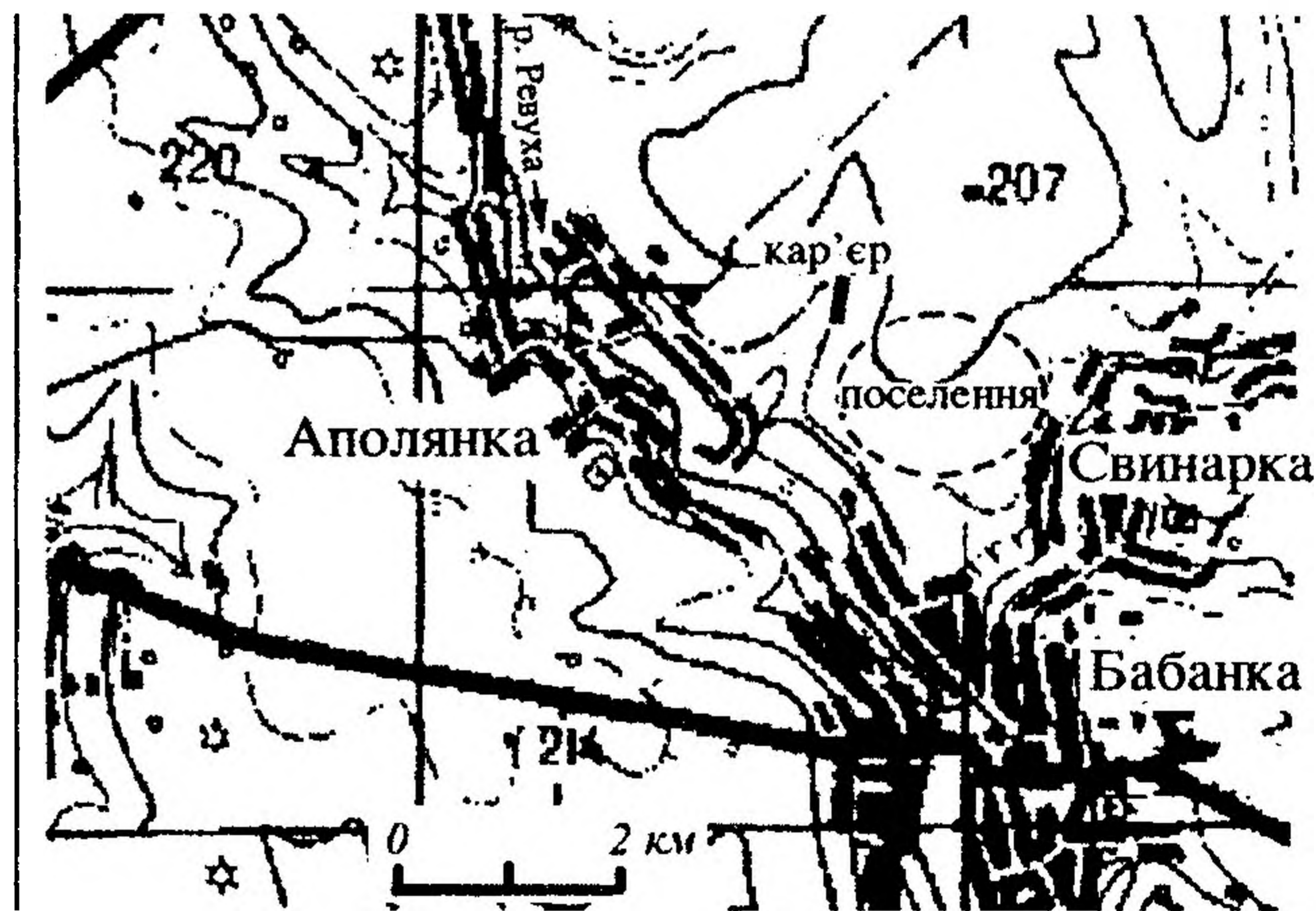

Рис. 1. План розташування Аполянського поселення.

Поселення відоме за розвідками В.А. Стефановича [Стефанович, Диденко 1968, 165]. В 1981 р. поселення обстежувалось Доброводським загonom Трипільської експедиції Інституту археології АН УРСР [Мовша, Балакин, Колесников 1981]. В 1982 р. Доброводським загonom на поселенні проведено невеликі розкопки [Мовша, Колесников 1982, 28-30; Мовша 1984а, 301]. Розкопано залишки одного наземного глинобитного житла. В 1987 р. поселення обстежувалося Т.Г. Мовшею та А.М. Гудим-Левковичем [Мовша, Гудим-Левкович 1987, 16]. За результатами досліджень поселення Аполянка віднесене Т.Г. Мовшею до косенівської локальної групи пам'яток трипільської культури [Мовша 1984, 70]. Нещодавно пам'ятка увійшла до складу охоронних територій заповідника "Трипільська культура".

Через збір врожаю на полі, на якому розташоване поселення, була обстежена лише північно-західна частина пам'ятки. Тут знаходиться невисокий курган, який руйнується оранкою (ні на його площі, ні довкола нього знахідок не виявлено). На оранці було прослідковано залишки близько 5 наземних глинобитних будівель-площадок, які фіксувалися за скупченнями обпаленої глини. Було також зібрано незначний підйомний матеріал у вигляді фрагментів трипільської кераміки та виробів з кременю.

Кераміка двох типів — це фрагменти столового та кухонного посуду. Серед столового посуду представлені фрагменти вінець мисок різних типів (рис. 2, 1-2, 4), а також уламки інших

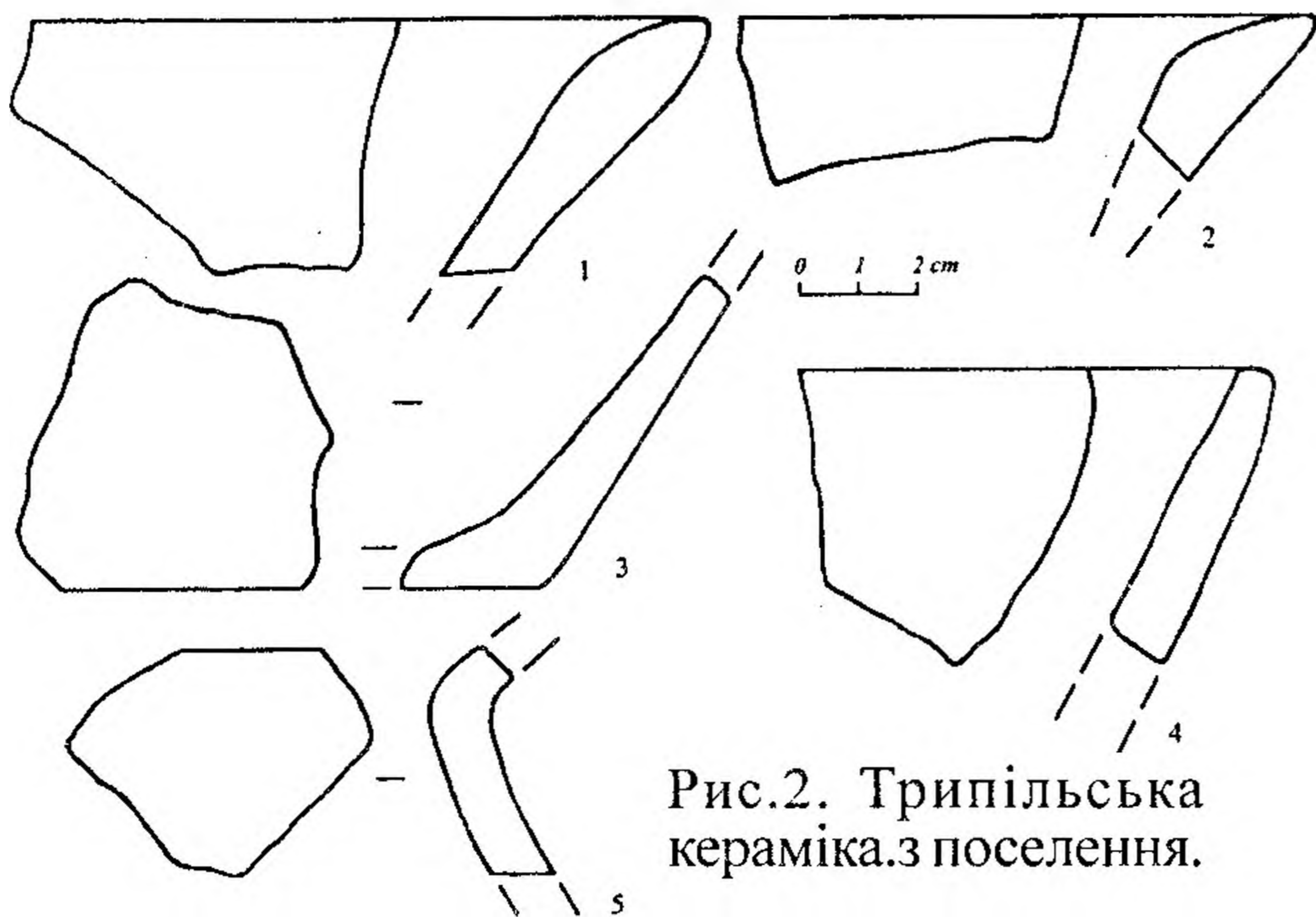

Рис. 2. Трипільська кераміка з поселення.

столових посудин (рис. 2, 3, 5), форму яких, через їхню невиразність (це, в основному, стінки посудин), встановити, на жаль, не вдалося. На деяких фрагментах прослідковуються залишки помаранчевого ангобу. Орнаментация відсутня. Обпал рівномірний. В тісті домішки дрібнозернистого піску, кварцу, вапняку, шамоту. Кухонний посуд представлений лише кількома фрагментами. Як і у першому випадку, форму посудин встановити не вдалося. Орнаментация відсутня. Обпал черепків нерівномірний (колір їх на зламі переходить від темно-коричневого з внутрішньої сторони до сіро-чорного з зовнішньої). В тісті домішки кварцу, слюди, шамо-

ту, подрібненої черепашки та, можливо, рослинні домішки.

Колекція крем'яних виробів складає 33 екз. За характером патинізації вироби з кременю розподіляються на дві виразні групи: в першій групі (25 екз.) патинізація відсутня, або наявна тільки на окремих фасетках (що свідчить про реутилізацію більш давніх виробів); віднесена до часу існування трипільського поселення; друга група (8 екз.) складається з виробів палеолітичного вигляду, вкритих молочно-білою патиною значної товщини. Всі крем'яні вироби виготовлені з місцевої сировини, яка характеризується крупнозернистістю і сірим, іноді жовтуватим кольором поверхні.

Виходи цього кременю зафіксовано в яру, що обмежує поселення з північної сторони. Кременеві блоки виходять на рівні ≈ 5 м від сучасної поверхні, над покладами вапнякових глин, безпосередньо підстеляючи четвертинні відклади. Виходячи з стратиграфічного розташування, кремень можна віднести до сеноманського ярусу верхнього відділу крейдової системи (Сг₂ см).

Колекція виробів першої групи представлена як відходами виробництва (16 екз.), так і знаряддями праці (9 екз.). Серед відходів виробництва найбільшу групу складають відщепи (12 екз.) (рис. 3, 12). Також присутні дві платівки

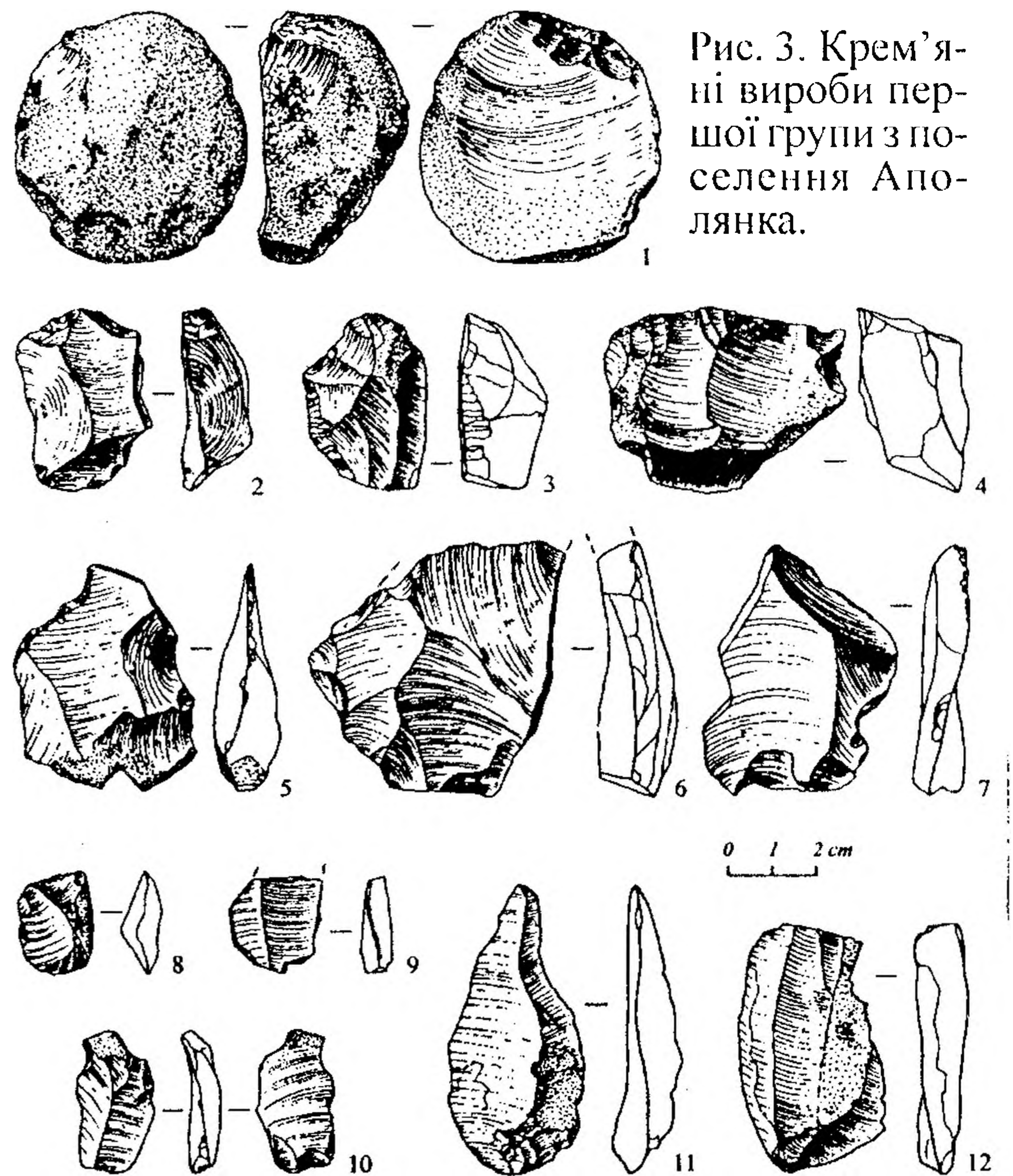

Рис. 3. Крем'яні вироби першої групи з поселення Аполянка.

(рис. 3, 11) та два екземпляри нуклеоподібних уламків (рис. 3, 4). Серед відщепів п'ять екземплярів первинних. Уламки сильно зредукованих нуклеусів відносяться до одноплосинних сплюснених, з не сильно вираженою призматичністю.

За формою уламків та напрямком фасетажу

на інших виробках первинне розколювання характеризується як техніка повздовжнього та зустрічного сколювання з одно- та двоплощинних сплосчених нуклеусів без попередньої підправки ударної площадки.

Знаряддя праці представлені відщепами з ретушшю (5 екз.), скобелем, двома скребачками та уламком відбійника. Основною формою заготовок виступали відщепи та платівчасті відщепи від досить великих (6x6 см) до незначних (2.2x1.8 см) розмірів.

Ретушовані відщепи різняться за формою та характером вторинної обробки (рис. 3, 8-10). Присутнє перлинне, струменеве, регулярне і нерегулярне ретушування як на дорсальній, так і на вентральній сторонах. Один екземпляр — уламок досить масивного (6x6 см) скребловидного виробу з пласким пригострюючим ретушуванням робочого краю по дорсальній стороні (рис. 3, 6). Один виріб має виїмку, що наближує його до скобелевидного знаряддя (рис. 3, 5). Також присутній відщеп з ретушшю від використання (рис. 3, 7).

Кінцева та кінцево-бокова скребачки виготовлені на досить масивних відщепках (рис. 3, 2-3). Робочий край сформовано високою обрубуючою ретушшю. Звертає на себе увагу досить недбале оформлення виробів та нерегулярне ретушування. Скобель (рис. 3, 5) виготовлений на відщепі, має виїмчато-зубчатий робочий край сформований перлинною дорсальною ретушшю. Уламок відбійника являє собою крем'яне жовно з вапняковою кіркою округленої форми з характерною забитістю, що було розколоте в результаті тривалого використання. На одному краю жовна присутні сліди шліфування (рис. 3, 1).

Наявність на поселенні первинних відщепів, нуклевидних уламків та відбійника свідчить про місцеве виготовлення знарядь праці безпосередньо на поселенні. Попередніми дослідниками також відмічалась значна кількість виробів з місцевого кременю на території поселення [Мовша, Колесников 1982, 30]. Характер заготовок свідчить про відщепову техніку обробки кременю, що не характерно для трипільської культури. Відсутні типові ретельно ограничені платівки, які виступають основним типом заготовки у трипільців. Такий характер індустрії можна пояснити низькою якістю місцевої сировини, яка має високу зернистість і значну кількість включень у своєму складі, що робить неможливим зняття довгих правильних плітків. Цим же пояснюється і склад знарядь — велика кількість відщепів з ретушшю та скребачки аморфних форм, виготовлення яких не потребувало наявності якісних заготовок.

Можливо припустити, що для забезпечення знаряддями (вкладеннями серпів, ножеподібними платівками) сільськогосподарської галузі використовувався високоякісний волинський

кремінь, який утилізувався до останку і становив неабияку цінність для мешканців, в результаті чого знахідки виробів з нього досить нечисельні для поселень цього регіону. Місцевий кремій, виходи якого знаходяться безпосередньо поблизу поселення, задовольняв в основному потреби тваринницької галузі, про що свідчить знаряддевий набір (скребачки та ретушовані відщепи).

Подібний розподіл сировини для знарядь зафіксований також і для пам'яток Канівського Подніпров'я (Пекарі II, Канів-Новоселиця, Хмільна, Бобриця, Грищенці, Григорівка-Ігнатенкова гора, Таганча та ін.): місцевий "канівський" кремій використовувався для виготовлення скребачок, скобелів, наконечників стріл, в той час як для виготовлення вкладенів серпів та ножеподібних платівок з наявним характерним люстражем використовувався привізний високоякісний волинський кремій [Пічкур, Шидловський (у друці)].

На сьогодні це друга пам'ятка в Побужжі, де зафіксовано виготовлення знарядь праці на основі місцевої сировини. Перший комплекс по обробці кременю в цьому регіоні було обстежено О.В. Цвек та І.І. Мовчаном під час охоронних досліджень в Новомиргородському районі Кіровоградської обл. поблизу с. Рубаний Міст на березі р. Велика Вись [Цвек, Мовчан 1990]. На цьому поселенні відкрито 5 кременеобробних майстерень та досліджено виробничий комплекс, що складався з землянки та майстерні. В 1 км від поселення, поблизу с. Коробчино, зафіксовані виходи кременю, а також штольні по видобутку крем'яної сировини. Поблизу штолень виявлена майстерня по первинній обробці кременю [Цвек, Мовчан 1997]. Звертає на себе увагу близькість обох комплексів до місць виходів крем'яної сировини. Але на відміну від поселення Рубаний Міст, в Аполянці первинна обробка кременю проводилась безпосередньо на поселенні.

Ці дві пам'ятки в Побужжі, нарівні з пам'ятками Канівського Подніпров'я, а також кременеобробною майстернею на поселенні Пекарі II [Овчинников, Пічкур 2003], свідчать про розвиток кременеобробного виробництва не тільки в західних ареалах трипільської культури, а й у східних її областях на основі використання місцевих порід кременю. Наявність покладів кременю, який виступав основною сировиною для виготовлення знарядь праці, звісно впливала на характер розташування поселень і на розселення трипільських племен в тому чи іншому регіоні. На сьогодні можна виокремити щонайменше два "кущі" різночасових трипільських пам'яток в Буго-Дніпровському межиріччі, пов'язаних з наявністю виходів крем'яної сировини — район Середнього Побужжя та Канівське Подніпров'я.

Друга група — вироби з кременю палеолітичного вигляду (8 екз.), які вирізняються наявністю щільної молочно-білої патини. До виробів цієї групи було віднесено відщеп (рис. 4, 1), призматичну платівку зі слідами використан-

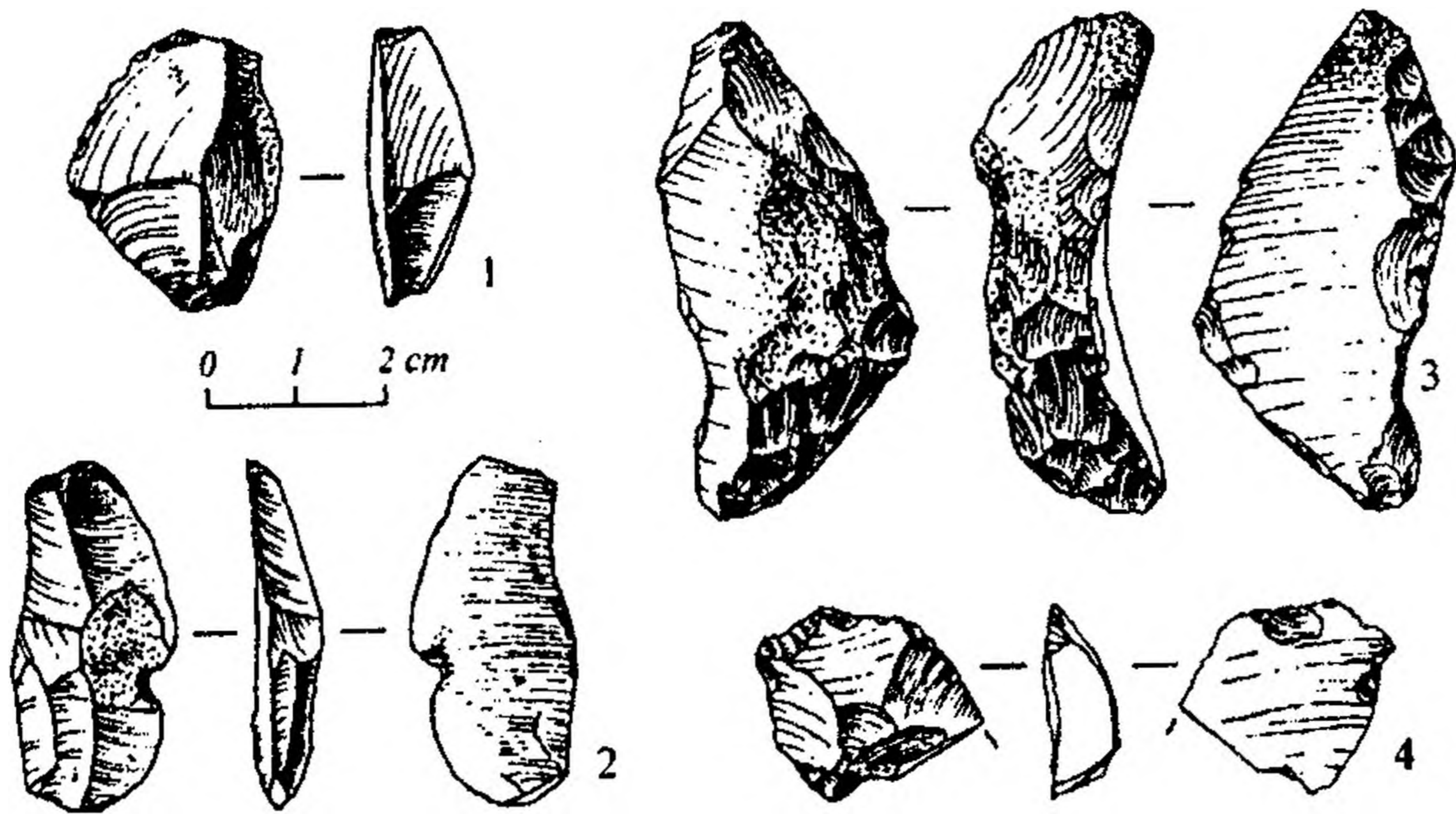

Рис. 4. Крем'яні вироби другої групи з поселення Аполянка.

ня (3.9x1.8 см) (рис. 4, 2), чотири невизначених уламки та два знаряддя праці. Судячи з фасеток попередніх сколів на виробах, присутній як протопризматичний, так і безсистемний характер первинної обробки. Знаряддя праці представлені уламком скребачки невисокої форми з зубчатим робочим краєм (рис. 4, 4) та скобелеподібним знаряддям, виготовленим на реберчастому сколі з перлинним ретушуванням по брюшку та високим, обрубуючим ретушуванням по спинці (рис. 4, 3).

Палеолітичні пам'ятки в Середньому Побужжі розташовані кущами по притоках Південного Бугу — рр. Синюха (Володимирівка I, II, Новоархангельське), Велика Вись (Андріївка 1, 3, 4, 8, Лекарево, Трояново, Коробчино в Новомиргородському районі Кіровоградської обл.), Гірський Тікич (Гордашівка, Лацова в Тальнівському районі Черкаської обл.) [Кулаковская 1997, 53, 55] і відносяться як до середнього, так і до фінального етапів палеоліту. Найближчою пізньопалеолітичною пам'яткою в цьому регіоні є місцезнаходження Бабанка, розташоване в Уманському районі нижче за течією р. Ревухи приблизно в 2 км від Аполянки.

Найбільш дослідженою палеолітичною пам'яткою є поселення Гордашівка Тальнівського району Черкаської області, яке розкопано на значній площі [Гладких, Рыжов, Суховой 1994, 217]. Матеріали поселення віднесені авторами до оріньякоїдного кола розвитку пізньопалеолітичної культури і пов'язуються з південнобузькими пам'ятками типу Анетівка-13 [Гладких, Рыжов, Суховий 1995, 20].

Віднесення матеріалів аполянського місцезнаходження до певного культурно-хронологічного кола є поки що проблематичним з причини незначної кількості виробів зібраних на поверхні, але досить низький рівень приз-

матичного розколювання, наявність безсистемного розколювання, зубчатий характер вторинної обробки, цілком можуть бути доказами досить раннього етапу розвитку в рамках пізньопалеолітичної епохи. Подальші дослідження аполянського місцезнаходження нададуть можливість розширити наше уявлення про палеоліт Середнього Побужжя.

Присутність виробів з кременю кількох хронологічних рівнів свідчить про привабливість цього регіону для стародавньої людності в різні історичні епохи. Розташування палеолітичних і трипільських пам'яток поряд з виходами кременю свідчить про схожі вимоги їхніх мешканців до природно-географічного оточення та про використання одних і тих же ресурсних баз (подібні комплекси, крім Аполянки, відомі також поблизу сс. Бабанка на Уманщині, Андріївка та Коробчине на Кіровоградщині, Гордашівка в Тальнівському районі Черкаської області). Однією з найголовніших причин заселеності цієї території з давніх часів була наявність природних виходів кременю, що виступав основною сировиною для виготовлення знарядь праці.

ЛІТЕРАТУРА

- Гладких М.И., Рыжов С.Н., Суховой Н.А. Гордашовка – ориньякоидный палеолит на Горном Тикиче (предварительные результаты) // Археологический альманах. Донецк, №3, 1994.
- Гладких М.И., Рыжов С.М., Суховий М.О. Новый вариант пізньопалеолітичної культури на Черкащині // Археологічні дослідження на Черкащині. Черкаси, 1995.
- Кулаковская Л.В. Среднепалеолитические памятники лесостепной зоны Украины // Развитие культуры в каменном веке. С-Пб, 1997.
- Мовша Т.Г. Хронология Триполья-Кукутени и степные культуры эпохи раннего металла в ее системе // Проблемы археологии Поднепровья III – I тыс. до н.е. Днепропетровск, 1984.
- Мовша Т.Г. Раскопки на Уманщине // АО за 1982 г. Москва, 1984а.
- Мовша Т.Г., Балакин С.А., Колесников А.Г. Отчёт о работе Доброводского отряда Трипольской экспедиции в 1981 г. // НА ІА НАН України. 1981 / 11 а.
- Мовша Т.Г., Гудим-Левкович А.Н. Отчёт о работе Уманского отряда Черкасской экспедиции по своду в 1987 г. // НА ІА НАН України. 1987 / 36 б.
- Мовша Т.Г., Колесников А.Г. Отчёт о работе Доброводского отряда Трипольской экспедиции в 1982 г. // НА ІА НАН України. 1982 / 21 г.
- Овчинников Е.В., Пічкур Є.В. Дослідження на трипільському поселенні Пекарі II // АБУ 2001 – 2002 рр. Київ, 2003.
- Пічкур Є.В., Шидловський П.С. Кременеобробна майстерня з пізньот-рипільського поселення Пекарі II (у друці).

Дослідження... / Исследования

Стефанович В.А., Диденко О.П. Археологические памятники Уманщины. – Т. 1. Умань, 1968 // НА ІА НАН України. - ф. 12. - № 569.

Цвек О.В., Мовчан І.І. Охоронні дослідження пам'яток культури трипільля – кукутені // Охорона та охоронні дослідження пам'яток археоло-

... / Researches...   2 0 0 3 р.

гії на Україні. Тези доповідей та повідомлень на науково-практичному семінарі. Вінниця, 1990.

Цвек Е.В., Мовчан И.И. Новый производственный комплекс трипольской культуры по добыче и обработке кремня // Развитие культуры в каменном веке. С-Пб, 1997.

<i>Усик В., Кулаковська Л., Монігал К., Герасименко Н., Матвіїшина Ж., Ковалюх М., Кононенко О.</i> Палеолітичні дослідження у Закарпатті у 2003 р.	318
<i>Фарбей А.М., Майко В.В., Джанов А.В.</i> Разведочные археологические раскопки в цитадели Судакской крепости в 2002 г.	323
<i>Фарбей А.М., Майко В.В., Джанов А.В.</i> Раскопки на посаде средневековой Сугдеи в 2003 г.	325
<i>Филипчук М.</i> Рятівні археологічні роботи в літописному Пліснеську в 2001, 2003 рр.	328
<i>Фіалко О.Є., Болтрик Ю.В., Литвинова Л.В.</i> Охоронні дослідження двох ямних курганів на заході Кіровоградщини	334
<i>Храпунов И.Н., Власов В.П., Мульд С.А., Стоянова А.А.</i> Новые исследования могильников римского времени в Центральном Крыму	335
<i>Чендев Ю.Г., Колода В.В.</i> Архитектура земляных валов городища Мохнач с точки зрения палеографии и почвенной геохимии.....	337
<i>Черненко О.Є., Казаков А.Л., Кедун І.С.</i> Археологічні дослідження в Новгород-Сіверському в 2003 р.	341
<i>Черненко Е., Ролле Р., Херц В., Скорый С., Махортых С., Белозор В.</i> Работы на Бельском городище и его округе	342
<i>Шишак В., Андреев С., Лазурко О., Лукомський Ю.</i> Результати археологічного нагляду у м. Львові 2002-2003 рр.	344
<i>Шишак В., Лукомський Ю., Осаульчук О.</i> Археологічно-архітектурні дослідження по вул. Руській у Львові 2002 р.	346
<i>Шишак В., Осаульчук О.</i> Дослідження бастіону Королівська башта у м. Львові 2002 р.	350
<i>Шишак В., Осаульчук О., Лукомський Ю.</i> Розкопки на місці будівництва пам'ятника В. Чорноволу в м. Львові у 2002 р.	352
<i>Шишак В., Лукомський Ю., Осаульчук О., Лазурко О., Андреев С.</i> Рятівні розкопки на парцелях Валова, 15 та Братів Рогатинців, 18 у Львові протягом 2002-2003 рр.	355
<i>Шишак В., Сварник І.</i> Свинцеві печатки кінця XVI - початку XVIII ст. з розкопок у Львові 2003 р.	360
<i>Шидловський П.С., Пічкур Є.В., Черновол Д.К.</i> Археологічні дослідження поблизу с. Аполянка на Уманщині	361
<i>Шкоропад В.В.</i> Охоронні дослідження на багат шаровій пам'ятці в с. Рованці (урочище Гнідава), що на Волині	365
<i>Юрочкин В.Ю., Виноградов А.Ю., Гайдуков Н.Е., Неневоля И.И., Пичка В.Н., Уженцев В.Б.</i> Христианские древности «пещерных городов» Крыма	367

Розділ 3. З НАУКОВОГО АРХІВУ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

<i>Г.Т. Ковпаненко, Н.А. Гаврилюк.</i> Курганы у сс. Ново-Юрьевка и Корчино Николаевской области	373
<i>О.В. Сухобоков, С.А. Горбаненко.</i> Землеробські знаряддя з розкопок археологічного комплексу біля с. Ніцаха Сумської обл.	383
<i>Т.О. Рудич.</i> Антропологічний склад населення могильника черняхівської культури Чернелів-Руський.....	389

Розділ 4. МЕТОДИКА ПОЛЬОВИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ОХОРОНА АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

<i>Закон України “Про охорону археологічної спадщини”</i>	397